

Det Anarkistiska Biblioteket

Individen, samhället och staten

Emma Goldman

Emma Goldman
Individen, samhället och staten
1940

Goldman, Emma (i urval av Anita Goldman), *Den dansande agitatorn*,
Federativs förlag, Stockholm 1980.

Översättning: Anita Goldman och Ingemar E. Nilsson

Källa: Goldman, Emma (i urval av Anita Goldman),

Den dansande agitatorn,

Federativs förlag,

Stockholm 1980.

Först publicerad 1940.

sv.anarchistlibraries.net

1940

Människorna är förvirrade, för vår civilisations grundvalar verkar vackla. Folk håller på att förlora tilltron till de befintliga institutionerna och de mer intelligenta inser att den kapitalistiska industrialismen omintetgör själva det syfte den antas tjäna.

Världen har svårt att finna en lösning. Parlamentarismen och demokratin är på nedåtgående. Frälsning söks i fascism och andra former av "stark" ledning.

Kampen mellan motsatta idéer som nu pågår i hela världen är oupplösligt förbunden med sociala problem som är i trängande behov av en lösning. Individens väl och det mänskliga samhällets öde beror på om vi kan finna det rätta svaret på dessa frågor. Arbetslöshetskriserna, krig, nedrustning och internationella relationer är några av dessa problem.

Staten, regeringen med sina uppgifter och maktbefogenheter, är nu föremål för ett livligt intresse från varje tänkande person. Den politiska utvecklingen i alla civiliserade länder har ställt frågan på dagordningen: Skall vi ha en stark regering? Är demokrati och parlamentarism att föredra eller är fascism och andra typer av diktaturer - monarkistiska, borgerliga eller proletära - botemedlet mot de sjukdomar och svårigheter som anfäktar samhället av idag?

Med andra ord skall vi bota demokratins onda med mer demokrati eller skall vi skära av den folkvalda regeringens gordiska knut med diktaturens svärd?

Mitt svar är: Varken det ena eller det andra. Jag är lika stor motståndare till diktatur och fascism som jag är till parlamentariska regimer och s. k. politisk demokrati.

Nazismen kallas välförtjänt en attack mot civilisationen. Den karakteristiken passar in på varje form av diktatur; ja, den passar rent av in på varje typ av förtryck och tvångsvälde. För vad är civilisationens sanna innebörd? Alla framsteg har väsentligen inneburit en utvidgning av individens fri- och rättigheter och en motsvarande försvagning av de auktoriteter som härskar genom yttre makt. Detta gäller såväl i den fysiska som i den politiska och ekonomiska världen. I den fysiska världen har människan lyckats tämja naturkrafterna och använda dem för sina egna syften. Den primitiva människan tog de första stegen på framåtskridandets väg när hon lyckades göra upp eld och sålunda besegrade mörkret, och när hon lärde sig utnyttja vinden och vattnet.

Vilken roll spelade makten eller de härskande i människans strävan efter förbättringar, uppfinningar och upptäckter? Ingen som helst roll eller åtminstone ingen som var till gagn. Varje storverk inom dessa områden har all-

praktiska tillämpningen av ekonomisk determinism i Ryssland hjälper många intelligenta marxister rensa upp i hjärnan. I de socialistiska och även kommunistiska leden i vissa europeiska länder börjar man ompröva de marxistiska värderingarna. Man inser så sakteliga att teorin förbiset det mänskliga elementet, den Menschen, som en socialistisk tidning skrev. Hur viktig den ekonomiska faktorn än är, så är den inte tillräcklig. För mänsklighetens förnyelse krävs inspirationen och den livgivande kraften från ett ideal.

Ett sådant ideal ser jag i anarkismen. Då menar jag inte den populära vankolkningen av anarkismen som sprids av statens och auktoritetens tillskyndare. Jag menar filosofin om en ny social ordning, baserad på individens befriade energi och fria förbindelser mellan individerna.

Av alla sociala teorier är anarkismen den enda som orubbligt proklamerar att samhället existerar för människan och inte människan för samhället. Det enda legitima syftet med samhället är att tjäna individens behov och önskningar. Bara genom att göra det kan samhället rättfärdiga sin existens och ge sitt bidrag till framsteg och kultur.

De politiska partier och de män som vilt slåss om makten kommer att håna mig och säga att jag är hopplöst efter min tid. Jag erkänner glatt att så är fallet. Jag tröstar mig med övertygelsen om att det finns inget av verkligt värde i deras hysteriska utfall. Deras hosianna kommer inte att bli bestående.

Människans längtan efter frihet från all auktoritet och makt kommer aldrig att bli av härskarnas brustna sång. Människans sökande efter frihet från alla bojar är evig. Det sökandet måste och kommer att fortsätta.

sträcker sig efter en sann frihet och den är inte blott en papperslapp, kallad "konstitution", "juridisk rätt" eller "lag". Sann frihet är inte att vara fri från något, för med en sådan frihet kan man svälta ihjäl. Verklig frihet är positiv; det är en frihet till något; det är friheten att vara, att göra; en frihet till faktiska och aktiva möjligheter.

Den sortens frihet är ingen gåva: den är varje människas naturliga rättighet. Den kan inte ges, den kan inte tilldelas oss av någon som helst lag eller regering. Behovet av den och längtan efter den finns inneboende hos individen. Den uttrycks genom instinktiv olydnad mot varje form av tvång. Uppror och revolutioner är de mer eller mindre medvetna försöken att uppnå den.

I religionen likaväl som i politiken talar folk om abstraktioner och tror att de sysslar med verkliga ting. Men vad det gäller det verkliga och konkreta så tycks de flesta människor ha förlorat kontakten med det. Kanske är beror det på att verkligheten för de flesta är för prosaisk och kall för att entusiasmera människans själ. Den väcks bara av saker som ligger bortom det vanliga. Ideal är den gnista som får människorna och fantasin att glöda. Det behövs ett ideal för att väcka upp människan ur hennes enformiga och tröga tillvaro och förvandla den krypande slaven till en heroisk gestalt.

Just här opponerar sig naturligtvis marxisten, som är mer marxistisk än Marx själv. För marxisten är människan bara en nickedocka i händerna på den metafysiske Allsmäktige, kallad ekonomisk determinism eller, mer vulgärt, klasskampen. Människans individuella och kollektiva vilja, hennes psyke och själsliv räknar våra marxister inte med och dessa saker inverkar inte på deras syn på människans historia.

Ingen intelligent student förnekar vikten av den ekonomiska faktorn i mänsklighetens utveckling och samhällets tillväxt. Men bara om man är trångsynt och uppsåtligt dogmatisk kan man blunda för den viktiga roll som individens fantasi och längtan spelar.

Det är gagnslöst att försöka balansera en fektor mot en annan i människans erfarenhet. Människan är alldeles för komplex, individuellt och socialt, för att endast en faktor skall vara avgörande. Vi vet för lite - och kanske kommer vi aldrig att veta tillräckligt - om människans psykologi, för att kunna väga och mäta det relativa värdet av den ena eller andra faktorn som avgörande för människans uppträdande och handlande. Att skapa sådana dogmer är inget annat än fanatisk trångsynthet.

Lyckligtvis har även en del marxister börjat upptäcka att allt inte står väl till med den marxistiska tron. När allt kommer omkring var Marx inte mer än en människa - ja, endast alltför mänsklig - och alltså inte på något sätt ofelbar. Den

tid utförts av individen, oftast i trots mot förbud, förföljelse och inblandning från de mänskliga eller gudomliga myndigheterna.

På liknande sätt har framåtskridandets väg inom den politiska sfären bestått i att komma alltmer bort från stamhövdningens, prinsens, kungens, regeringens eller statens auktoritet.

Sett från denna synvinkel antar människans förhållande till staten helt andra proportioner. Det är inte längre en fråga om i fall diktatur är att föredra framför demokrati eller om italiensk fascism är överlägsen hitlerismen. En större och mer väsentlig fråga måste ställas: Gagnar regeringen och staten mänskligheten och hur inverkar de på individen och den sociala ordningen?

Individen är livets verkliga realitet. Hon är ett kosmos i sig och existerar inte för statens skull eller för abstraktioner som "samhälle" eller "nation", något som bara är en samling individer. Individen har alltid varit och är av naturnödvändighet framåtskridandets enda källa och drivkraft. Civilisationen har varit individers eller gruppers ständiga kamp mot staten och t. o. m. mot "samhället", d. v. s. mot den hypnotiserade majoriteten som underkuvade tillbett staten. Människans hårdaste kamp har utkämpats mot av människans uppsatta hinder. Människans intellekt har alltid förvanskats av vanor och traditioner, och av en falsk och perverterad utbildning i de maktägandes intresse. Med andra ord: av staten och de härskande klasserna. Denna ständigt oavbrutna konflikt har varit mänsklighetens historia.

Individualitet kan beskrivas som individens medvetande om vad hon är och hur hon lever. Den är medfödd hos varje människa, den kan växa och utvecklas. Stater och sociala institutioner kommer och går, men individualiteten består och framhärdar. Världighet, oberoende och förmåga att uttrycka sig är vad som ger individualiteten näring. Individualitet är inte det operonliga och mekaniska ting som staten behandlar som "individ". Individen är inte endast ett resultat av orsak och verkan. Hon är så mycket mer och så mycket annat. Den levande människan kan inte definieras, hon är livets och alla världens urkälla, hon är inte en del av det ena eller det andra; hon är ett helt, ett individuellt helt, ett växande, föränderligt och ändå alltid beständigt helt.

Individualitet bör inte förväxlas med diverse idéer och begrepp om individualism; än mindre med den "hänsynslösa individualism" som är ett maskerat försök att undertrycka och nedgöra individen och hans individualitet. S. k. individualism är social och ekonomisk laissez-faire: man exploaterar massorna genom klasser, juridiska knep, andlig förnedring och systematisk indoktrinering till underdånighet, en process som kallas "utbildning". Denna depraverade och perversa individualism är individualitetens tvångströja. Den förvandlar li-

vet till en förnedrande jakt på yttre ting, egendom, social prestige och makt. Dess motto är: "Må den starkaste segra".

Denna hänsynslösa individualism har resulterat i det mest omfattande moderna slaveri, de krassaste klasskillnader, och drivit miljoner till brödköerna. Hänsynslös individualism har inneburit "individualism" för herrarna, medan folket har organiserats till en slavkast för att tjäna en handfull egoistiska "övermänniskor". Amerika är kanske den bästa representanten för denna form av individualism, i vars namn politiskt tyranni och socialt förtryck försvaras som dygder; medan varje frihetssträvan fördöms som "oamerikansk".

Det fanns en tid då staten var okänd. I naturtillståndet levde människan utan stat och organiserad regering. Familjer levde samman i små samfund, de brukade jorden och utövade hantverk. Ondviden och senare familjen, var det samhällsliga livets enhet. Envar var fri och jämlik sin granne. Då var inte samhället en stat utan ett förbund; en frivillig sammanslutning för ömsesidigt skydd och nytta. De äldre och mer erfarna medlemmarna var folkets vägledare och rådgivare. De styrde och dominerade inte individen, utan hjälpte henne att klara göromål och åligganden.

Det politiska regerandet och staten är en mycket senare utveckling, som vuxit fram ur den starkares önskan att sko sig på den svagares bekostnad. Den andliga och världsliga staten tjänade till att ge ett sken av legalitet och rättfärdighet åt de orätter ett fåtal begick mot de många. Ett sken av rättfärdighet var nödvändigt för att man lättare skulle kunna styra folket. Ingen regering kan existera utan folkets samtycke; ett öppet, underförstått och antaget samtycke. Konstitutionalism och demokrati är de moderna formerna av det påstådda samtycket; ett samtycke den så kallade "undervisningen" har inympat och indoktrinerat, inte bara i skolan utan i hemmet, i kyrkan och på livets alla områden.

Detta samtycke är grundat på tron på auktoritetens nödvändighet. Dess grundval är läran att människan är ond och allt för okunnig att veta vad som är bra för henne. På detta byggs allt härskande och förtryck. Gud och staten existerar på grund av denna dogm.

Ändå är staten inget annat än ett namn. Den är en abstraktion. Likt andra liknande begrepp - nation, ras, mänsklighet - är den inte en organisk verklighet. Att kalla staten en organism visar på en sjuk tendens att göra fetischer av ord.

Staten kallar man det lagstiftande och administrativa maskineriet, varigenom vissa av folkets angelägenheter regleras, och det på ett dåligt sätt. Det är inget heligt eller mystiskt med det. Staten har inte större samvete eller moralisk kallelse än ett kommersiellt företag som driver kolgruvor och järnvägar.

ovillkorlig tilltro till regeringens vishet och rättvisa och framför allt, lojalt bistånd och totalt självupppoffrande när staten så befäller, t. ex. i krig. Statens intresse går t. o. m. före religionen och Gud. Individens kamp mot denna otroliga övermakt är svår, eftersom det inte är vad som är sant eller falskt som tjänar som rättesnöre för det motstånd hon möter. De som protesterar eller är nyskapande, förföljs därför att den konstitutionella auktoriteten är rädd att få sin ofelbarhet ifrågsatt och sin makt undergrävd.

Människan blir först verkligt befriad, individuellt och kollektivt, när hon frigör sig från auktoriteter och sin tro på dem. All mänsklig utveckling har varit en kamp i den riktningen och för det ändamålet. Det är inte uppfinningar och mekanik som utgör utvecklingen. Att kunna resa med en hastighet av 150 kilometer i timmen är inget bevis på att man är civiliserad. Varje civilisation måste mätas efter individen, efter hennes individualitet och i vilken utsträckning den kan utveckla sig fritt, växa obehindrad av myndigheter som invaderar och betvingar.

Socialt sett utgörs kriteriet på civilisation och kultur av den grad av frihet och ekonomiska möjligheter som står till buds för individen; av hur enighet och socialt och internationellt samarbete får utvecklas i frihet från lagar och andra artificiella hinder som människan skapar; av frånvaron av privilegierade kaster; av hur människan har värdighet och frihet; kort sagt, av individens sanna frigörelse.

Politiskt envælde har avskaffats därför att människan med tiden insett att enväldig makt är destruktiv. Men detsamma gäller för all makt, vare sig det är privilegiets makt, penningens, prästernas, politikernas eller den s. k. demokratis. För individen har det ringa betydelse vilken särskild karaktär tvånget har - om det är svart som fascismen, gult som nazismen eller pretentiöst rött som bolsjevismen. Det är makten som korrumpar och förnedrar både herre och slav, och det gör detsamma om makten utövas av en enväldshärskare, ett parlament eller sovjet. Mer fördärlig än en diktators makt är en klass; det mest fruktansvärda - majoritetens tyranni.

Den långa historiska processen har lärt människan att splittring och konflikt leder till död och att enighet och samarbete befrämjar hennes välfärd. De styrande har alltid arbetat mot den sociala tillämpningen av denna viktiga lärdom, förutom vid de tillfällen då den tjänat staten och dess speciella intressen. Det är statens anti-progressiva och anti-sociala anda som har varit ansvarig för den bittra kampen mellan människor. Individer i allt större antal börjar se under den etablerade ordningens yta. De är inte längre så förblindade av statens glans och av den hänsynslösa individualismens "välsignelse". Människan

mellan individer. Den store anarkistiske vetenskapsmannen har sociologiskt och biologiskt kompletterat Darwins ensidiga och inadekvata teori om kampen för tillvaron. I sitt grundliga verk *Inbördes hjälp*, har Krapotkin visat att i djurriket, likaväl som i samhället, har samarbete - i motsats till inbördes strid och kamp - inneburit att arterna överlevt och utvecklats. Han visar att bara inbördes hjälp och frivilligt samarbete - inte den allsmäktiga och förödande staten - kan skapa en grund för fria individer som fritt grupperar sig i förbund.

De fanatiska diktatorerna och de lika besatta förespråkarna av "den hänsynslösa individualismen" spelar f. n. med individen som bonde. De förstnämndas ursäkt är deras anspråk på att ha ett nytt mål. De sistnämndas låtsas inte ens stå för något nytt. Den "hänsynslösa individualismen" har inget lärt och inget glömt. Den ser till att den råa kampen för tillvaron hålls levande. Hur underligt och absurt det än verkar så går kampen för att fysiskt överleva glatt vidare, fast den inte längre är nödvändig, och det verkar som det är just därför den fortsätter. Är inte den s. k. överproduktionen ett bevis på detta? Den världsomfattande krisen visar hur individualismen underblåser kampen för tillvaron, även med risk att fördärva sig själv.

En av den här tidens mest vansinniga karakteristika, är det totala förnekandet av ett förhållande mellan producenten och det han producerar. Arbetaren har ingen inre kontaktpunkt med de industri han är anställd i och han är främmande för produktionsprocessen, i vilken han bara är en mekanisk del. Likt vilken annan kugge i maskineriet som helst, kan han när som helst ersättas med en liknande depersonaliserad människa.

Den intellektuelle proletären har det inte mycket bättre, fast han löjligt nog tror sig vara fri. Han kan lita lite som sin kroppsarbetande broder välja inriktning ifråga om sitt arbete. Materiella hänsyn och drömmen om större social prestige är vanligtvis de avgörande faktorerna för den intellektuelles kallelse. Till detta måste läggas tendensen att följa i familjetraditionens fotspår. Slentrianen kräver minst ansträngning och personlighet. Därför är nästan alla malplacerade i vårt sociala mönster. Massorna trålar vidare, delvis därför att deras sinnen förslöats av arbetets mördande rutin och delvis för att de nödtorftigt måste dra sig fram. Detta gäller mer än någonsin i dagens politiska struktur. Där finns det ingen plats för självständigt tänkande och handlande. Där får bara skattebetalande nickedockor och röstare plats.

Statens och individens intressen är i grunde olika och antagonistiska. Staten och de politiska och ekonomiska institutioner den stödjer kan existera endast genom att forma individen enligt sina speciella syften. Man tränar individen att respektera "lag och ordning", lär henne lydnad, underkastelse och

Staten är inte mer verklig än gudar och demoner. Också de är skapade av människan. Människan, individen, är det enda verkliga. Staten är bara människans skugga, hennes dumhets, okunnighets och rädsas skugga.

Livet börjar och slutar med individen. Förutan henna finns ingen ras, ingen mänsklighet, ingen stat. Nej, inte ens "samhället" är möjligt utan människan. Det är individen som lever, andas och lider. Hennes utveckling och framsteg har varit en fortgående kamp mot de fetischer hon själv skapat och då särskilt mot "staten".

Förr i tiden gestaltades det politiska livet efter kyrkans avbild. Statens auktoritet och härskarnas rättigheter kom från ovan; makten, liksom tron, var gudomlig. Filosofer har skrivit tjocka böcker för att bevisa statens okränkbarhet. Vissa av dem har t. o. m. klätt den med ofelbarhetens och gudomlighetens attribut. Staten har uppfattats som "ovanmänsklig", den sanna verkligheten, "det absoluta".

Det var en hädelse att ifrågasätta staten. Slaveri var högsta dygd. Genom lagar, utbildning och en envis upprepning kom vissa saker att betraktas som självklara och heliga sanningar.

All utveckling har väsentligen bestått i att man avslöjat "gudomligheter", "mysterier" och "eviga sanningar", ett gradvis avlägsnande av det abstrakta som ersatts med det verkliga, det konkreta. Kort sagt fakta mota fantasi, kunskap mot okunnighet, ljus mot mörker.

Denna långsamma och mödosamma befrielse av individen uppnåddes inte med statens hjälp. Tvärom var det genom ständigt konflikt, genom en kamp på liv och död med staten, som även det minsta tecken på oberoende och frihet kunde vinnas. Det har kostat mänskligheten mycket tid och blod att tillförsäkra sig det lilla man än så länge vunnit från kungar, tsarer och regeringar.

Den stora, heroiska gestalten på denna långa golgata har varit Människan. Det har alltid varit individen, ofta ensam och utan hjälp, andra gånger i samarbete med andra av hennes egen sort, som har slagits och blött i denna oändligt långa strid mot förtrycket och makten.

Det var individen som först kom på idén om motstånd mot de förhållanden under vilka hon led. Frigörelse genom tankar och handlingar har alltid haft individen som upphov.

Detta gäller inte bara den politiska kampen utan hela skalan av mänskliga strävanden, i alla tider och trakter. I vetenskap, filosofi, konst och industri är det individens geni som har nått de höga höjderna, föreställt sig det "omöjliga", visualiserat dess förverkligande och entusiasmerat andra för arbetet. Det är

profeten, siaren och idealisten som tjänat som ett ljus på vägen mot större bedrifter, genom sin dröm om en bättre värld.

Vilket styrelseskick som än råder, vad det än har för karaktär, färg eller from - enväldigt eller konstitutionellt, monarkistiskt eller republikanskt, fascistiskt, nazistiskt eller bolsjevistiskt - så är staten till sin natur konservativ, statisk, intolerant och motståndare till förändring. Den förändras bara när den utsätts för påtryckningar starka nog att tvinga den härskande makten att ge vika. Detta kan ske under fredliga former eller på annat sätt, vanligen på "annat sätt" - d. v. s. genom revolution.

Vidare är det så att den inneboende konservatismen hos regeringar, liksom hos alla auktoritära institutioner överhuvud taget, alltid förr eller senare blir reaktionär. Detta av två skäl: för det första ligger det i regerandets natur att inte bara behålla makten, utan att stärka, vidga och föreviga den, nationellt likaväl som internationellt. Ju starkare auktoriteten växer sig, ju större statens makt är, desto mindre kan den tolerera en liknande auktoritet eller politisk makt vid sidan av sig själv. De finansiella intressen som står bakom regeringen och som regeringen tjänar och representerar, understryker denna tendens. Gårdagens historiker blundade villigt för regeringens raison d'être, men idag är den så uppenbar att inte ens professorerna kan ignorera den.

Den andra orsaken till att regeringar drivs åt ett allt mer reaktionärt och konservativt håll, är deras misstromot och rädsla för individen. Vårt politiska och sociala mönster har inte plats för individen och i "självförsvar" förtrycker, förföljer och straffar staten individen, ja den t. o. m. berövar henna livet. Den tillgriper varje form av våld och tvång och den stöds av majoritetens "moraliska indignation" över kättaren, oliktänkaren och rebellen. En majoritet som under århundraden har drillats i tillbedjan av staten, tränats i disciplin och lydnad och som fruktar auktoriteten i hemmet, i skolan, i kyrkan och i pressen.

Auktoriteternas starkaste bålverk är uniformiteten; den minsta avvikelse är ett stort brott. Den massiva mekaniseringen i modern tid, har fått uniformiteten att växa tusenfaldigt. Den märks överallt: i vanor, smak, klädedräkt, tankar och idéer. Den "allmänna opinionen" är uniformitet i koncentrerad form. Få har mod nog att göra motstånd mot den. Den som vägrar att underkasta sig kallas genast "underlig", "annorlunda" och fördöms som ett störande element i det samtida livets bekväma stagnation.

Den samhälleliga uniformiteten och enformigheten kanske plågar individen mer än t. o. m. den lagstiftande auktoriteten gör. Individen blir en främling inte bara på sin födelseort utan också i sitt eget hem. Ofta känner hon sig mer

främmande än de som fötts utomlands och som vanligtvis fogar sig efter det etablerade.

Traditioner, tidiga intryck, minnen och andra ting är inte tillräckligt för att en människa skall känna sig hemma. För det krävs en särskild atmosfär av att "höra till" och ett medvetande om att vara "ett" med folket och omgivningen. Detta gäller både förhållandet till familjen, den mindre gruppen och nationen. Den individ vars vision omfattar hela världen känner sig ingenstans så kringgärdad och främmande som i sitt eget hemland.

Innan kriget kunde individen åtminstone fly från familjen och nationens ledsamhet. Hela världen låg öppen inför hennes längtan och sökande. Nu har världen blivit ett fängelse och livet är en oavbruten inspärning i ensamcell. Detta är särskilt sant efter tillkomsten av diktaturer, höger som vänster.

Friedrich Nietzsche kallade staten ett kallt monster. Vad skulle han ha kallat det fruktansvärda odjur som iklätt sig den moderna diktaturens dräkt? Inte för att regeringar någonsin har gett mycket svängrum åt individen, men den nya statsideologins tillskyndare tillåter inget alls. "Individen betyder ingenting", förkunnar de, "det är kollektivet som räknas". Den nya gudomens omätliga aptit kommer inte att tillfredsställas förrän individen kapitulerat totalt.

Underligt nog finner man de mest högljudda förespråkarna för detta evangelium bland den brittiska och amerikanska intelligentsian. De är just nu föreläskade i "proletariatets diktatur". Naturligtvis endast i teorin. I praktiken föredrar de fortfarande de få fri- och rättigheterna i sina egna respektive länder. De åker till Ryssland för att kort besök, som "revolutionens handelsmän", men de känner sig tryggare i hemmets vrå.

Kanske är det inte bara brist på mod som får dessa goda briter och amerikanare att stanna hemma istället för i det nya tusenårsriket. Undermedvetet lurar kanske känslan att grundläggande i alla mänskliga sammanhang är fortfarande individualiteten, förtryckt och förföljd men ändå aldrig besegrad och i det långa loppet - segraren.

"Människans snille", som bara är ett annat namn för personlighet och individualitet, trängde sig fram genom dogmernas mörka grottor, traditionens och vanans tjocka väggar, utmanade alla tabun, ringaktade auktoriteterna, stod ansikte mot ansikte med vanäran och schavotten - för att slutligen bli välsignad av efterföljande generationer som profet och martyr. Hade det inte varit för individens inneboende och ståndaktiga egenskaper och begåvning, så skulle vi fortfarande ströva i urskogarna.

Peter Krapotkin har visat på vilka underbara resultat som denna unika kraft som människan har i sin individualitet kan uppnå då den styrkts i samarbetet